

дозволяє стверджувати, що розвинена мовленнєва компетентність сприяє розвитку в людини високої нормативності, наполегливості, урівноваженості й стійкості. Очевидно, що адекватність і швидкість обробки нової інформації в процесі мовленнєвого освоєння світу дозволяє особистості формувати відповідальність, точність і ділову спрямованість у соціальних контактах. Отже, мовленнєва компетентність впливає, у цілому, на характеристики адаптації людини до нових умов, дозволяє чітко структурувати ситуацію й знаходити оптимальні шляхи розв'язання задач.

Висновки. Здійснене емпіричне дослідження дає підстави стверджувати, що інтелектуальні особливості особистості перебувають у взаємозв'язку з конкретними характеристиками мовних здібностей, мовленнєвої компетенції та мовленнєвої діяльності особистості. Елементи зовнішньої структури спричинюють зміни в тих особистісних характеристиках, які зумовлюють взаємодію особистості із суспільством. Своєрідність поєднання взаємозв'язків елементів структури мовленнєвого досвіду з особистісними характеристиками зумовлює, таким чином, індивідуальну своєрідність мовленнєвого освоєння світу особистістю.

1. Альманах психологических тестов. – М. : КСП, 1996. – 400 с.
2. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы современной психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 432 с.
3. Максименко С. Д. Структура особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 12. – С. 1–9.
4. Матвеева Г. Г. Функциональная и скрытая прагмалингвистика / Г. Г. Матвеева // Функционально-системный подход к исследованию языковых единиц разных уровней : материалы межвуз. науч. конф., посвящ. юбилею д-ра филол. наук, проф. Ю. Н. Власовой. – Ростов н/Д : Изд-во РГПУ, 2004. – С. 85–87.
5. Седов К. Ф. Теоретическая модель психолингвоперсонологии / К. Ф. Седов // Вопросы психолингвистики. – 2008. – № 7. – С. 12–24.
6. Kelly G. The psychology of personal constructs. Vol. 1 : A Theory of Personality / G. Kelly. – New York : Norton, 1955. – 1028 p.

УДК 159.972: 616.89.008.441.44

Вероніка Шкраб'юк

ДУХОВНА КРИЗА ЯК ЧИННИК АВІТАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено проблему духовної кризи особистості. Проаналізовано психологічні аспекти кризи духовності як чинника авітальної активності особистості.

Ключові слова: особистість, духовна криза, суїцидальна поведінка, авітальна активність.

The article deals with the problem of individual spiritual crisis. Analysis of the psychological aspects of the crisis of spirituality as a factor avitalnoyi individual's activity.

Keywords: personality, spiritual crisis, suicidal behavior, avitality activity.

Актуальність дослідження. Людина є духовною істотою, якщо вона здатна розрізняти (на жаль, і чинити) добро і зло, створювати світ цінностей і орієнтуватися на них. Розуміння людини як духовної істоти означає визнання за нею права на духовний саморозвиток, самовдосконалення, самооставлення, самореалізацію, самодіяльність, і сприймання її як справжнього суб'єкта власної життєдіяльності, що відповідає за свої дії і вчинки. Саме духовність людини як ціннісний зміст її життя, досвід надають визначеності й спрямованості всім її психічним процесам – почуттям та емоціям, волі, уяві, мисленню, мовленню.

Слід зазначити, що, на відміну від ціннісної системи особистості, яка складається на основі задоволення потреб людини (вітальних, індивідуальних, соціальних), поняття «духовність» характеризує поведінку, детерміновану не потребами, а передовсім цінностями людини. Разом із тим, поняття «духовності» співвідноситься далеко не з усіма цінностями. На рівні духовності поведінка особистості визначається вищими цінностями, які виконують функцію мотивації, і, одночасно, залишаючи людині свободу вибору.

Проте в умовах соціальних трансформацій досить часто відбувається нехтування духовними цінностями як культурними надбаннями, що, своєю чергою, вбиває духовність особистості, призводячи її до деспотизму, відчаю й страху. Радикальні зміни у світоставленні людини змушують кожного особисто осмислити нові суспільні реалії, визначити свої світоглядні установки, усвідомити місце і роль особистості в процесі суспільної трансформації.

За таких обставин особливої актуальності набуває дослідження духовної кризи, пошуку шляхів виходу з неї, розроблення сучасних психотехнологій кваліфікованої допомоги особистості в подоланні дисбалансу на рівні її ціннісно-сміслової сфери в критичній, кризовій ситуації.

Аналіз останніх досліджень. Проблема формування духовності особистості стала об'єктом роздумів вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, вагомий внесок було зроблено в обґрунтування філософського змісту (В.І. Абрамов, В.П. Андрущенко, С.Б. Кримський, М.К. Мамардашвілі), педагогічного (В.О. Сухомлинський), психологічного (О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Р. Еммонс, А.І. Зеліченко, В.П. Москалець, О.В. Петрунко, Е.О. Помиткін, М.В. Савчин, В.О. Татенко, В. Франкл, Е. Фромм, Ж.М. Юзвак) і змісту духовності, її становлення й розвитку. У філософсько-психологічних концепціях провідних учених ХХ ст. (А. Адлер, Р. Ассаджіолі, А. Бандура, С. Гроф, Е. Еріксон, Д. Келлі, Р. Лейнг, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Лі Сеннелла, В. Франкл, З. Фройд, Е. Фромм, А. Швейцер, К. Юнг) духовна криза постає як духовний стрес, який вимагає зміни життєвої позиції й передбачає наявність події, яка істотним чином порушує духовну, чуттєву рівновагу людини.

Особливе місце в доробку науковців займають праці, присвячені категорії «авітальність». У контексті підвищеного інтересу до вітальності в окремий

напряму виділилися наукові розвідки В. Варави, Ю. Варги, О. Гідлевського, присвячені рефлексії опозиційних стосовно вітальності концептів «авітальність» і «танатальність».

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми духовності й обґрунтуванні психологічного феномена духовної кризи як чинника авітальної активності особистості.

Виклад основних положень. Духовність можна охарактеризувати як систему відношень людини до світу і себе у світі, як певну програму поведінки, що є складовою частиною цілісної самоактуалізованої особистості, виявляється у вигляді певного світоставлення й визначає пріоритет вищих духовних цінностей над вітальними. Кажучи про духовність, можна виокремити передовсім етичний лад особи, її здатність керуватись у своїй поведінці вищими цінностями соціального, суспільного життя, слідувати ідеалам істини, краси, добра [9].

Духовність, на думку В.І. Павлова, це інтегративна якість особистості, що визначає смисложиттєві цінності, які формують людське ставлення до інших, гуманізм, забезпечують духовний розвиток особистості [6]. Під духовним розвитком особистості він розуміє процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями і досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності, самостійного творчого розвитку кожної особи.

І.В. Каташинська [4] розглядає духовність як специфічно людську якість, що характеризує мотивацію й сенс поведінки особистості. Духовність – позиція ціннісної свідомості, притаманна всім її формам: – моральній, релігійній, естетичній, художній, але особливо значуща у сфері моральних взаємин.

У психологічному сенсі духовна сфера особистості включає таку сукупність явищ: *совість* (внутрішній суддя, що оцінює моральність почуттів, думок, бажань, учинків, поведінки й способу життя людини); *самооцінка* (сприяє зміні спрямованості особи й відповідно до цього – поведінки й способу життя); *воля* (породжує спочатку відчуття, потім, через усвідомлення потреби, дає початок думки, бажанню і далі – вчинку, поведінці й способу життя).

На думку Т.Л. Антоненко [1], духовні властивості особистості пов'язані, як зі свідомістю, так і з несвідомою сферою. Зокрема, совість і любов входять у структуру індивідуалізованих цінностей духовності, й кореняться в інтуїтивних глибинах несвідомого, а не у сфері розсудливо-раціонального. Духовні цінності формують сталість і цілісність людини, моральне здоров'я суспільства. Девальвація духовних цінностей супроводжується втратою життєвих орієнтирів, руйнується духовний, морально-вольовий стрижень особистості, настає духовна криза соціуму.

Проблеми, пов'язані з людськими духовними цінностями, відносять до числа найважливіших для кожної з наук, яка займається людиною, суспільством, культурою. Руйнація ціннісної духовної основи неминуче призводить до кризи, і це стосується як особи, так і суспільства загалом [3].

Нехтування духовними цінностями як культурними надбаннями вбиває духовність особи, призводячи до деспотизму й здичавіння, відчаю й страху. Така ситуація в житті людини називається духовною кризою. Духовна криза (як і будь-яка інша) є водночас станом підвищеної вразливості людини й онтогенетичним джерелом зростаючих потенцій. Її причинами стають втрата ідентичності й самототожності, незадоволення метапотреб, а першими ознаками є трансформація внутрішньої культури й образу світу.

Духовна стагнація під час кризи обмежує свободу, а немотивована й експресивна поведінка перешкоджає конструктивному виходу з кризи, на відміну від копінг-поведінки, яка сприяє досягненню самоефективності. Духовна криза – це криза ідентичності (самототожності), втрати вільного самотворення, відсутності внутрішньої гармонії внаслідок когнітивного дисонансу [3; 8].

Передумовою духовної кризи є ситуація, де базові цінності людини, а водночас й усе інше, утрачають будь-яке значення. Сама криза існування настає тоді, коли людина стикається з неприкритою ілюзіями реальністю та не може її подолати. Варто розуміти, що сенс життя не цінністю суто в психологічному аспекті, а навпаки, якщо людина шукає сенс життя, то вона, передусім шукає певні цінності, заради яких їй варто жити. Якщо людина втратила сенс життя, то вона втратила цінність, яка давала їй це відчуття.

Перебуваючи під впливом духовної кризи, особистість зазнає емоційного потрясіння, яке викликає в неї почуття самотності. Болісне переживання самотності є ознакою порушення взаємозв'язку зовнішнього світу із внутрішнім світом особистості. Перебуваючи в кризовому стані, особистість завжди переживає негативні емоції (відчуття невизначеності, занепокоєння, тривоги аж до дезорганізації, фіксованості на психотравматичній ситуації, переживання власної неспроможності, самотності, безнадійності). Це призводить до песимістичної оцінки власної особистості, актуальної ситуації та майбутнього [2].

Найчастіше результатом психодуховної кризи є криза вітальності. Утрата вітальності супроводжується довготривалим станом упадку сил. Стан може викликатись як фізичними, так і психологічними причинами. Апатія і загальне зниження життєвого тону призводять до відчуття безнадійності, часто до відчуття абсурду людського існування.

Під авітальною активністю Ю.Р. Вагін [2] розуміє патологічну психічну та поведінкову активність, спрямовану на скорочення і припинення власного соціального та біологічного функціонування. Авітальні переживання розглядається як найбільш ранній етап суїцидальної динаміки. Вони характеризуються поступовим посиленням прихованих та неусвідомлюваних авітальних тенденцій, які послаблюють прагнення підтримувати життя. Зазвичай формування авітальних переживань починається з втрати бажання жити. Далі з'являються мотиви бажаності близької смерті через природні причини. У такому випадку людина розглядає смерть як можливий вихід із

ситуації, що склалася, проте ще не замислюється над можливістю добровільного позбавлення себе життя.

Сьогодні до проявів авітальної активності можна віднести чотири групи феноменів, які спостерігаються в психологічній та психопатологічній практиці: 1) пресуїцидальна активність (синдром очікування, астеничні стани та втома від життя, небажання жити, бажання померти); 2) суїцидальна активність (суїцидальні думки, суїцидальні тенденції, суїцидальна готовність, суїцидальні спроби, завершений суїцид); 3) парасуїцидальна активність (аскетична активність, нехтування здоров'ям та відмова від лікування, самопошкодження, ризикована поведінка, адиктивна поведінка, антисоціальна поведінка); 4) десоціальна активність (зниження соціальної активності, адиктивна поведінка).

Кожна з перерахованих форм авітальної активності має свої особливості. Так, пресуїцидальна активність відображає поступовий початок процесу переважання внутрішніх авітальних тенденцій над вітальними: від синдромів очікування й хронічної втоми до усвідомлення небажання жити, але без усвідомленого прагнення припинити власне біологічне та соціальне функціонування. Суїцидальна активність характеризується усвідомленим прагненням припинити власне біологічне існування. Парасуїцидальна активність розуміє під собою усвідомлене прагнення обмежити, зменшити, порушити або поставити під загрозу власне біологічне функціонування та неусвідомлене прагнення припинити власне біологічне функціонування.

Десоціальна активність характеризується втечею від реальності шляхом вживання психоактивних речовин [2; 9].

На думку В.А. Тихоненко, авітальну активність особистості можуть викликати такі нижчеподані чинники:

1. Утрата сенсу життя внаслідок дезінтеграції. Астеничний стан і втома від життя – це період, коли життя в цілому починає втомлювати. Бажання жити є, але немає сили. Подібні стани часто поєднуються зі зловживанням психоактивних речовин. Небажання жити – феномен, який проявляється, коли життя не тішить і немає ніякої надії, що щось може змінитися на краще в майбутньому. Не хочеться прокидатися зранку. Вечір і ніч приносить полегшення, як кінець ще одного прожитого дня. Подібний стан виникає досить часто в людей, які потрапили у складні життєві ситуації. Прагнення до пошуку та реалізації людиною власного життя можна розглядати як мотиваційну тенденцію, яка властива всім людям і є основним рушієм поведінки й розвитку особистості. Утративши сенс життя, людина відчуває відчуття порожнечу повсякденного життя. Стан тривоги й відчуття приреченості стає все більш нестерпним.

2. Моральна криза, яка полягає в тому, що в особистості прокидається або загострюється совість, виникає нове відчуття відповідальності, а поряд з ним тяжке почуття провини та розкаяння.

3. Посилена участь у різних формах медитації та духовної практики призначених для активізації духовних переживань.

4. Групові та індивідуальні експерименти з використанням психотропних речовин [8].

Починаючи з посиленого функціонування свідомості, а саме з усвідомлення неможливості своєї самореалізації як свідомого, активного суб'єкта життєдіяльності, із самоприйняття, а згодом утрати сенсу існування (що остаточно поглиблює духовну кризу), саморуйнівна, авітальна поведінка людини набуває крайнього прояву. Такий радикальний спосіб виходу з духовної кризи мотивований саме психологічними чинниками, які є ключовими у скоєнні суїцидальних спроб, адже ставлення людини до самогубства значною мірою залежить від змісту її екзистенційних ціннісних орієнтацій.

Авітальні переживання часто супроводжується переживанням депресії, коли людина відчуває пригніченість, смуток, сум, відчай. Людина не може не прийняти повсякденне життя, ні задовольнитися ним, як раніше. Цей стан дуже нагадує психотичну депресію або меланхолію, для якої характерним є гостре почуття власної недостойності, постійне самоприпинення та самозвинувачення.

Депресія дуже часто супроводжується почуттям провини за реальну або вигадану провину. Людина в стані депресії часто є небезпечною для самої себе, схильною до саморуйнування у явних чи прихованих формах, та не слід ігнорувати навіть слабо виражену депресію, яка може перерости у важку її форму із суїцидальними намірами.

Депресія також може супроводжуватися таким негативним почуттям, як образа. У стані депресії людина може одночасно переживати і провину і образу. Це зазвичай виражається в почутті приниження власної гідності, жалю до себе й не завжди усвідомленому мстивому, агресивному бажанні. Образа викликає гнів, спрямований на себе або на іншого, і може ґрунтуватися на реальній або навіюваній несправедливості, людина відчуває себе постійною жертвою [8; 9].

Перебуваючи під впливом авітальних переживань, особистість зазнає емоційного потрясіння, яке викликає в неї почуття самотності. Болісне переживання самотності є ознакою порушення взаємозв'язку зовнішнього світу із внутрішнім світом особистості. Перебуваючи в кризовому стані, особистість завжди переживає негативні емоції (відчуття невизначеності, занепокоєння, тривоги аж до дезорганізації, фіксованості на психотравмувальній ситуації, переживання власної неспроможності, самотності, безнадійності). Це призводить до песимістичної оцінки власної особистості, актуальної ситуації і майбутнього.

Інший емоційний стан, який виникає внаслідок авітальної активності, – це фрустрація. Такий стан часто породжує агресивність – відкрити чи приховану. Фрустрація, як зазначає В.А. Тихоненко, посилює мотивацію, і людина може вчинити непоправні дії: самогубство або агресію стосовно фрустрації [8].

Кризовий стан спричиняє повну або часткову втрату сенсу життя. Зважаючи на те, що духовна криза особистості, як один із різновидів кризових станів, який за силою прояву параметрів кризових станів і характером їх перебігу є гострим типом кризи, то неусвідомлена своєчасно необхідність

упорядкованого розуміння свого духовного світу перетворюється в ірраціонально-деструктивне саморуйнування [5].

Духовна криза постає як напружена духовна діяльність (унаслідок тимчасової втрати духовної рівноваги) у напрямі або відновлення перерваного кризою духовного стану, або активізації змістовно оновленого духовного стану, який визначатиме подальший особистісний розвиток.

Як тимчасовий духовний занепад, коли бажаним для душі є те, чого немає зовні, духовна криза – криза сенсу життя, невідповідність «Я-концепції» актуальним переживанням людини, результат утрати соціальної опори, своєрідна трансформація особистості, що виникає внаслідок духовних травм і конфліктів, які людина може сприймати як свою неповноцінність і вирішувати придатним для себе способом. Криза змушує людину займатися ревізією минулого й сьогодення та супроводжується підвищенням або зниженням критичності мислення. На рівні вольового компоненту духовності цілеспрямованість на пошук шляхів виходу із кризового стану, наполеглива духовна праця й напружена саморегуляція зумовлюють зміни вчинково-діяльнісного компонента духовності (духовний саморозвиток або гальмується, або стає більш інтенсивним).

Висновки. Духовність – одна з найважливіших і найсуттєвіших характеристик людини, яка визначає ціннісний зміст і спрямованість буття людини. Духовність як глибинна й багатогранна категорія безумовно пронизує собою всі психічні утворення особистості, змінюючи їх на шляху свого розвитку. Отже, повернення людині, яка переживає духовну кризу, впевненості в собі потребує своєчасної сторонньої допомоги, адже духовне оновлення передбачає стимуляцію саморегуляції поведінки людини під час кризи. Подолання цієї кризи полягає в духовному оновленні людини, у її орієнтації на духовні цінності.

1. Антоненко Т. Л. Психологія духовності / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості методологія, теорія і практика : Зб. наук. / Голов. Ред., Г. П. Шевченко. — Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. Вип. 4 (10). – С.15–18
2. Вагин Ю. Р. Авітальна активність (злоупотребление психоактивными веществами и суицидальное поведение у подростков) / Ю. Р. Вагин.– Пермь: Изд-во ПРИПИТ, 2001. – 292 с.
3. Визгин В. Жизнь и ценность: опыт Ницше / В. П. Визгин. – М. : ИФ РАН, 2000. – С. 7–30.
4. Каташинська І. В. Віртуальна освіта і формування духовних і пізнавальних орієнтирів особистості // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Зб. наук. праць / Голов. редактор: Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – Вип.4(10). – С.104-111.
5. Москалець В.П. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник / В.П. Москалець, А. В. Олійник // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 2. – С. 71–77.
6. Павлов В. І. Духовність як екзистенційний простір особистості / В.І. Павлов // Пост сучасність: проблеми духовної свободи особистості : Монографія / За ред. канд. філос. наук О. О. Сердюк. – Донецьк: 2006. – 249 с. – С. 135 – 143.
7. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т.М. Титаренко. – К. : Агромвидав України, 1998. – 348 с.

8. Тихоненко В. А. Жизненный смысл выбора смерти / В.А. Тихоненко // Человек. – М., – 1992. – № 6.– С. 19 – 29.
9. Щербакова І. М. Використання психологічного потенціалу особистості у запобіганні деструктивних виходів з духовної кризи в умовах соціальних трансформацій / І. М. Щербакова // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Психологія. – 2012. – Т. 17, – Вип. 8 (20). – С. 668 – 675.